

EGY REGÉNY KÁLVÁRIÁJA

Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényéről

Volt a szovjet irodalom történetében egy nevezetes időszak: az 1960-as évek eleje. Ekkor jelentkeztek műveikkel az úgynevezett Új hullám írói, költői, akik azt vallották, hogy „Nem lehet többé a régi módon írni”. Vagyis szakítottak a szocialista realizmus megcsontosodott dogmáival, harcot indítottak a konfliktusmentes, a valóságot szépítő, felcicomázó, illusztratív tendenciák ellen az irodalomban. A való élet elmélyült feltárására, hiteles ábrázolására törekedtek, leleplezték a sztálini személyi kultusz brutalitásait, súlyos következményeit. Az Új hullám úttörői voltak: Szolzsenyicin, Tvardovszkij, Baklanov, Jevtusenko, Nyikolajeva, Szimonov és mások. Műveik országszerte, így vidékünkön is élénk érdeklődést keltettek, különösen Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregénye, amelyet a büntetőtáborokban szerzett élményei alapján írt meg, valamint Jevgenyij Jevtusenko *Sztálin örökösei* című, a *Pravdában* is megjelent publicisztikai költeménye, amelyben a személyi kultusz maradványai ellen emelt szót.

Bizton állíthatom, hogy ezek a művek bátorították Kovács Vilmost merész hangvételű regényének megírására, noha tudomásom szerint már korábban is foglalkoztatta egy, a kárpátaljai magyarság háború utáni sorsáról szóló szépprózai mű megírásának gondolata. Úgy érezte, hogy élményei, reflexiói nem férnek bele verseibe – epikus formát kívánnak. Így született meg a *Holnap is élünk* című regény 1963 nyarán, mindössze két hónap alatt. Erre az időre szabadságot vett ki munkahelyén, az ungvári Kárpáti Kiadóban, ahol szerkesztőként dolgozott. (Meg kell említenem – további mondandóm érthetősége végett –, hogy akkortájt a kiadó magyar szerkesztőségének vezetője voltam, s Kovács Vilmos engem kért fel regényének szerkesztésére.)

A kéziratot 1963 augusztusában adta le a kiadónak. A könyvkiadás szabályai szerint egy szakavatott külsős recenzensnek kellett véleményeznie a beérkezett kéziratokat, elbírálnia, hogy érdemesek-e a megjelentetésre. Erre különösen nagy gondot fordítottak kiadónk vezetői a magyar kéziratok esetében, amelyeket nyelvismeretük hiányában nem tudtak elolvasni. Ezért nagyon meg kellett fontolnom, hogy kit ajánljak recenzensnek. Természetesen olyan bírálót igyekeztem kiválasztani, aki nem marasztalja el a regényt, s akinek véleménye mérvadó lett volna kiadónk vezetősége számára. Végül is – Kovács Vilmostal egyetértésben – a Moszkvában élő Kahána Mózeszt ajánlottam. Meglehetősen szabadelvű írónak ismertük, emellett az SZKP és a Szovjet Írószövetség tagja volt, s feddhetetlen forradalmi és írói múltja sokat ígérő érvet jelentett kiadói feletteseinkkel szemben. Vilmostal együtt személyesen ismertük, mivel azelőtt már járt Ungváron, s kiadónkban is megfordult. Róla még annyit, hogy Erdélyben, Gyergyóbékáson született 1897-

ben. Pályája kezdetén Kassák Lajos *Ma* című folyóiratának körébe tartozott, a Tanácsköztársaság idején vöröskatonaként harcolt, utána Bécsbe emigrált, majd Berlinben, Párizsban élt. Hazatérése után a *Korunk* munkatársa lett, de végül is a Szovjetunióban, Moldovában, majd Moszkvában kötött ki. Az 1960-as években egy ideig az Ungvár melletti Kincseshomokon lakott, onnan települt át Budapestre, ahol 1974-ben elhunyt.

Kahána jó érzékellemmel felismerte a Kovács-regény esztétikai értékeit, egyszersmind néhány „hibás gondolat” kijavítását, a szerző általi megcáfolását, „egészen csekély javításokat” indítványozott kedvezőnek mondható recenziójában, amelyet 1964 januárjában kapott meg a kiadó. A recenzió nyomán a szerző két új fejezettel bővítette regényét. A szerkesztéssel és a nyomdai munkálatokkal csaknem fél év telt el.

A szerkesztés nagy élmény volt számomra, ugyanis a regény valamennyi szereplőjének prototípusát személyesen ismertem, illetve ismerem. A kéziratot olvasva szinte magam előtt láttam őket. A sok vonatkozásban életrajzi fogantatású és kiemelten a kárpátaljai magyar alkotó értelmiség háború utáni sorsával, problémáival foglalkozó regény hősei javarészt festőművészek, akiknek alakját a korabeli kárpátaljai írókról, költőkről, szerkesztőkről mintázta meg a szerző, vagyis a képzőművészet területére vitte át akkori irodalmi életünk eseményeit, történéseit. A festőművészek gyűlésén lezajlott összeütközések (a regény egyik fő konfliktusa) valójában az írószövetség összejövételén történtek, ahol természetesen nem képzőművészeti, hanem irodalomelméleti kérdésekről folyt a vita pártfunkcionáriusok jelenlétében. Külön tanulmányt érdemelne, hogy Kovács Vilmos kikről mintázta meg regényének hőseit. Azok a kárpátaljai olvasók, akik a regényben ábrázolt korban, az 1950-es évek második felében éltek és az irodalom iránt is érdeklődtek, nyilván felismerik a cselekmény valódi, élethűen megrajzolt hőseit. A szerző csupán annyiban tért el a valóságtól, hogy a korabeli irodalmi alkotásokat (nemcsak a sajátjait) képzőművészeti alkotásokká változtatta regényében. Íme egy példa. Feltehetően sokan ismerik poétánk *Őszi éj, alvó park* című költeményét, amelynek második sora így hangzik: „Őszi éj. Alvó park. Didergek egy padon.” E sor olvastán a cenzor annak idején megkérdezte a költőtől: „Hát hogyan is van ez? Ön hajléktalan?” Ezt az epizódot a *Holnap is élünk* főhőse, Somogyi Gábor festőművész így adja elő a képzőművész-szövetségben: „Egy képet hoztam be ide. El akartam ajándékozni. Be volt csomagolva, de a kollégák rávettek, hogy mutassam meg nekik. Egyszerű kis kép volt, őszi parkrészletet ábrázolt, egy lócát, amelyen egy fiatalember ült tenyerébe hajtott fejjel. A lámpafény oldalról világította meg. Színprobléma, hangulat. És egyszer csak megszólalt a hátam mögött valaki: 'Mi az, már New York-i külvárosi parkokat festegetünk, lócán hálókkal? Mert tudtommal

nálunk mindenkinek van fedél a feje fölött...’ Azt hiszem, ehhez nem kell kommentár.” Így lett a versből festmény az író tolla nyomán.

A szerkesztést a szerzővel együttműködve, baráti jóindulattal végeztem, egyetlen mondaton sem változtattam a hozzájárulása nélkül. Ám a munka elhúzódott. Nehéz volt Vilmost meggyőzni arról (bár ő is jól tudta), hogy mi mindenbe köthetnek bele „jóakarói” a regényben. „Adod a főnököt!” – válaszolta megjegyzéseimre, tettetett szemrehányással. Végül is leadtuk a nyomdába a kéziratot, s 1964 júliusában megkaptuk a betördelt korrektúrát.

Ekkor kezdődött el a regény kálváriája. Időközben ugyanis Balla László került a magyar szerkesztőség élére, főként a helyi kiadványok gondozójaként, engem pedig főszerkesztő-helyettesé neveztek ki, s a magyarországi kiadókkal közös kiadványaink gondozása lett a feladatköröm. Annak idején évente 10-12 könyvet jelentettünk meg a budapesti Gondolat, Európa, Kossuth, Móra Ferenc kiadókkal együttműködve, közös kiadványként, nagobbára az orosz és ukrán klasszikusok műveit.

Tehát Balla László lett a helyi kiadványok felelőse. Kiadónk igazgatója, Vaszil Feszenko ragaszkodott hozzá, hogy az új osztályvezető szerkesztő írjon lektori jelentést Kovács Vilmos regényéről, amely már Kahána Mózes recenziója nyomán felkeltette érdeklődését. Ekkor már ismeretes volt a Balla és Kovács közötti feszült viszony. Balla meg is írta terjedelmes, tízoldalas, ledorongoló „szakvéleményét”. Most azonban nem ebből, a már számos kiadványból ismert lektori jelentésből, hanem Balla László *Szegény ember vízzel főz* című visszaemlékezéseiből idézek, amelyben így indokolja meg elutasító véleményét (141. o.): „Itt ugyanis együtt volt minden, ami miatt akkor már szigorú felelősségrevonás járt: a szovjet rendszer éles bírálata, a nemzetiségi elnyomás ecsetelése, a magyar férfilakosság 1944 végén történt deportálásának fölemlgetése (ez különösképp főbenjáró bűnnek számított, a hivatalos fölfogás ezt a tényt egyszerűen nemlétezőnek tekintette). Már első pillanatban meg voltam győződve arról, hogy a regényről nem írhatok a kiadását ajánló pozitív szakvéleményt. Biztos voltam benne, hogy megjelenése nemcsak a szerző elleni drasztikus lépéseket vonna maga után, hanem messzemenően kedvezőtlenül módosítaná a kárpátjai magyarság egésze irányában elfoglalt álláspontot is...” Majd így folytatja: „Hanem bármily aggódással is olvastam Kovács regényét, határozottan ellentmondásos érzésekkel viseltem iránta. Tudatában voltam, hogy igazat szól, tiszta szívvel bajos volna ellentmondani neki.”

Balla László tehát bevallja, hogy nem „tiszta szívvel” tanácsolta el pályatársra alkotását. Ugyanakkor támadta lektori jelentésében Kovács Vilmos esztétikai nézeteit, azzal vádolta a szerzőt, hogy az absztrakt művészetet népszerűsíti,

tagadja a forma és a tartalom egységét, megkérdőjelezi a párt vezető szerepét az irodalomban és a képzőművészetben, ideológiai eltévelyedéseivel lejárta a szocialista realizmus módszerét, gúnyt űz a szovjet emberek szent eszményeiből, s nézetei összeegyeztethetetlenek a Kommunizmus Építőinek Erkölcsei Kódexével. Még abba is belekötött, hogy a regényben olyan szavak fordulnak elő, mint a „szarni”, a „kurva” és a „pössenteni” (pl. az autóban utazó két cimbora egyike azt kéri, hogy „álljunk már meg pössenteni”). Tóth István irodalomtörténész értékelése szerint e lektori jelentés Kovács Vilmosra nézve „leghízelgőbb” mondata az, hogy „a regény művészi szempontból alulmarad a szerző képességeinek”.*

Balla „szakvéleményének” ismeretében, s miután már az Ungvári Állami Egyetem magyar-francia tanszéke is elmarasztaló véleményt fogalmazott meg a regényről, miszerint „a mű árthat az ukrán és a magyar nép barátságának”, a Kárpáti Kiadó vezetősége – egyebek között Kovács Vilmos nyomatékos kérésére – szerkesztőbizottságot állított fel a regény megvitatására. A korrektúrát nyolc példányban sokszorosították, hogy a szerkesztőbizottság minden tagja elolvashassa.

Az 1965. január 28-án üléselő szerkesztőbizottság összetétele meglehetősen heterogén volt. Tagjainak a fele alig tudott magyarul, például Ivan Vas, a területi pártbizottság nyugalmazott első titkára, Szemen Panyko költő, na meg a kiadó igazgatója és irodalmi vezetője. Heves vita folyt a regényről, természetesen orosz nyelven, s főként kiadásának „célszerűségéről”. A jelen levő Kovács Vilmos nyomatékosan elutasította Balla László lektori jelentésének tendenciózus állításait, amelyekre többen is hivatkoztak, valamint a „világnézeti gyengeségeire” vonatkozó bírálatokat.

De voltak a szerkesztőbizottságnak konkrét, tartalmi kifogásai is a regény ellen, kategorikus követelményeket fogalmazott meg a szerzővel szemben. Mégpedig: hagyja ki, vagy legalábbis enyhítse, a népgazdaság újjáépítésével indokolja meg a magyar férfilakosság elhurcolásáról és rehabilitálásának elmaradásáról szóló részleteket; ne ruszinoknak, hanem ukránoknak nevezze vidékünk szláv ajkú lakosait; ne említse a déli harangszó betiltását, a moszkvai időszámítás kényszerű alkalmazását, a magyar tannyelvű iskolákban uralkodó állapotokat (amelyekre még részletesebben kitérek), a sorbanállást a boltokban lisztért, cukorért és egyéb hiánycikkekért; ne írjon arról, hogy a kolhozokban nincs nyugdíj, s hogy a katonának behívott magyar fiatalokat a Donbászba (Donyec-medencébe) irányították bányamunkára; a területi

*Vö: *Tízévkönyv. Hatodik Síp Antológia, 1989–1999*. Tóth István: *Kovács Vilmos „Holnap is élünk” című regénye megjelenésének körülményeiről*, 169-180.

pártbizottság épületének bejáratánál pedig belépő cédula kitöltése kötelező, és rendőr igazolatja az érkezőket; végül pedig ne említse, hogy a regényben Bokoros néven szereplő szicsgárdista költő – prototípusa Patrusz-Karpatszkij – 1948-ban a városi színházban elszavalta *Üsd a magyart!* című versét. Ez csupán néhány, leglényegesebb észrevétele volt a szerkesztőbizottságnak. Kovács Vilmos minderre – tettetett naivsággal – így válaszolt: „Miért húzzam ki, miért javítsam, hát nem igaz, amit írtam?” Vilmos, az igazság bajnoka, verseiben is azt vallotta: „Ami igaz, meg nem halhat”. Mindemellett kénytelen volt figyelembe venni a szerkesztőbizottság véleményét, pontosabban utasításait a *Holnap is élünk* megjelenése érdekében. Mert a kérdés így állt: vagy kijavítja a „hibákat”, vagy nem jelenik meg a regény. A szerző és a szerkesztő két hetet kapott a további munkára a kiadó vezetőségétől.

A szerkesztőbizottsági ülésre visszaemlékezve meg kell említenem, hogy e grémium egyik tagja Rotman Miklós volt, a területi pártbizottság sok vonatkozásban liberális felfogású, a magyar kisebbség körében tekintélynek örvendő munkatársa, aki egyértelműen a regény szerzője mellé állt, hangsúlyozva, hogy „A regényt ki kell adni. (...) Szükség van némi kiigazításra, de ez kimondottan szerzői és szerkesztői munka.” Az ő szava, a területi pártvezetés képviselőjének véleménye volt a döntő. Ő pedig a magyar férfilakosság elhurcolásáról szóló részleteket sem kifogásolta a regényben. Szerintem azért, mert bántotta igazságérzetét, hogy a „felszabadulás” után számos egykori kommunista harcostársa is a deportálások áldozata lett vagy vele együtt háttérbe szorult. Rotmant sokan a kárpátaljai magyarság szószólójának tartották, s nem véletlen, hogy a regényben Kovács Vilmos róla mintázta meg a „jóságos” Reiner alakját. Ugyanakkor Rotman személyiségének ellentmondásosságát jelzi az a tény, hogy 1973-ban ő írta a *Mérges fűvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról* című, a *Kárpáti Igaz Szóban* megjelent, a helyi magyarság polgárjogi mozgalmát elítélő cikket, és ő segítette elő a Kovács Vilmos vezette Forrás Stúdió szétverését is.

Mint már említettem, a szerkesztőbizottság követelményeit Kovács Vilmos kénytelen volt elfogadni, s azoknak megfelelően megcsonkítani regényét, amely csak így láthatott napvilágot 1965 májusában, 2500 példányban.

És ekkor kezdődött a *Holnap is élünk* második kálváriája. Az igazságot kimondó irodalmi alkotásokra éhes kárpátaljai magyarság ujjongva fogadta a regényt, amely róla és neki szólt. Mint Gortvay Erzsébet irodalomtörténész írja egyik tanulmányában: „A *Holnap is élünk* kőként csapódott a kárpátaljai magyar művelődési élet állóvizébe.” Persze olyanok is akadtak, akik nem értettek egyet az íróval. Egyes visszaemlékezések szerint a regényt a sajtóban is „kárhoztatták”, s „elképesztő sajtó- és rágalomhadjárat indult Kovács Vilmos ellen.” Ezek az állítások valótlanok. Tény, hogy jelzések érkeztek a területi

pártbizottsághoz, miszerint a regény ideológiailag, politikailag ártalmas, s az „illetékes” hatóságok elmarasztalták a szerzőt és a kiadót, de a kárpátaljai sajtóban egy szó sem jelent meg a regényről. A területünkön megjelenő lapok – nyilván szándékosan – elhallgatták a regényt, mert nem kívánták felkelteni, illetve még jobban felcsigázni az olvasóközönség érdeklődését.

Az anyaországi médiában elsőként az *Élet és Irodalomban* (1965. október 2.) jelent meg róla ismertetés *A kárpátaljai magyarság regénye* címmel. Ezt követően a pozsonyi *Irodalmi Szemle* és a szegedi *Tiszatáj* közölt elismerő recenziót. Később, főként Kovács Vilmos 60. születési évfordulója alkalmából, megszapordtak a munkásságáról szóló publikációk. Nem mindegy érthetünk egyet, például az ilyen értékítéletekkel sem: „Írt néhány jó verset és egy gyengécske regényt.”

Nagy hiba lenne csupán esztétikai mércével mérni ezt a fogya tékosságoktól sem mentes alkotást. Az akkori valóságba beágyazva kell értékelnünk jelentőségét, azt, hogy művészi eszközökkel ábrázolta a szovjet uralom alá került kárpátaljai magyarság sanyarú helyzetét, ki merete mondani az igazságot az égbekiáltó igazságtalanságokról, ami abban az időben korántsem számított „bocsánatos bűnnek”.

Nem is bocsátották meg neki az irodalmat is „irányító” parancsuralmi hatóságok. A területi pártbizottság – hat hónappal a könyv megjelenése után, 1965 novemberében – jelentést íratott egyik osztályvezetőjével, a magyarul is jól tudó Volodimir Bodnárral a regény „politikai hibáiról”. Ebből az irományból (amelyet én is megkaptam, hogy okuljak belőle) kitűnik, hogy szerzője el sem olvasta a regényt, esetleg a kéziratról készült recenziókat ismerte. Ugyanis olyan részleteket kifogásol, „idé”, amelyek a megjelent könyvben nem olvashatóak. Például Somogyi Gábor húgának szavait: „És itt van a könyvtár, az iskolai, amit én vezetek. Mintegy háromezer kötetünk van, de ezek jó kétharmada orosz és ukrán irodalom. Már kértem, hogy ne küldjék őket, a gyerekek úgysem olvassák, hiszen alig gagyognak oroszul, ukránul meg egyáltalán nem tudnak. De azért csak küldik... Meg az is furcsa, hogy a gyerekek Jó napot! helyett úgy köszönnek, hogy Zdrasztvujte!, engem meg Margit Gáborovnáknak szólítanak. És ez mindenütt így van. A múlt évben a területi oktatásügyön felvetettük ezt a kérdést, de nacionalizmussal vádoltak bennünket.” Ez a szövegrész valóban szerepelt a regény eredeti változatában, de a korrektúrából kihúztuk a cenzúra utasítására. Számos hasonló példát említhetnék a jelentésből, amely azzal vádolta a szerzőt és a szerkesztőt, hogy nem vették figyelembe a szerkesztőbizottság „útmutatásait”.

E tendenciózus, a tényeket elferdítő jelentés alapján betiltották a könyv forgalmazását. Területünk könyvtáraiból, idővel pedig – a szovjet hatóságok utasítására – a magyarországi közkönyvtárakból is kivonták Kovács Vilmos

műveit. Ezért hézagpótló a regény újrakiadása, valamint a szerző válogatott verseinek megjelentetése is, hogy életműve jelen legyen a mai nemzedék tudatában.

Kovács Vilmos jelentős szerepet játszott a kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kialakulásában, amelynek egyik szószólója, vezető egyénisége volt a 20. század hetvenes éveinek elején. Ekkor már valóban sajtó- és rágalomhadjárat indult ellene. Az ellenzéki séget nem tűró, szigorúan megtorló hatóságok az irodalom és a közélet peremére szorították, kiadói munkahelyének felmondására, majd 1974 szeptemberében „eltévelyedéseinek” nyilvános beismerésére, *A nagy valóság* címmel megjelent „önvallomásának” megírására kényszerítették.

Van a regényében – a cenzúra akadékoskodása ellenére is benne maradt – egy élesen felvetett kérdés: „Vajon meddig tart még a szellemi kiszolgáltatottság?” Ez a kérdőmondat, ez a gondolat a regény egyik alapmotívuma. A szerző, sajnos, nem érthette meg az alkotói szabadságjogok korlátozásának megszűnését. Életműve torzó maradt, de így is felbecsülhetetlen értéke az egyetemes magyar szépirodalomnak. Ma a róla elnevezett irodalmi díj, valamint az ungvári Kárpáti Kiadó, a gáti művelődési ház és középiskola falán elhelyezett márvány emléktábla, a hálás utókor örzi feledhetetlen emlékét.

BARZSÓ TIBOR

